

## СОВІСТЬ ЯК РЕГУЛЯТОР ПОЛІТИЧНОЇ ДІЇ

Взагалі, цілком прийнятним буде й проблематична постановка питання: «Чи може совість бути регулятором політичної дії, а якщо й може, то яким чином». Можна назвати два основних регулятори соціальної дії, зокрема політичної: право та мораль. Цей момент проаналізував Б. Рассел у відомій книзі «Влада: новий соціальний аналіз» [9, pp. 1-6]. Тобто, відсутності межі політичної дії кладуть край саме ці два регулятора. Причому, правові норми, або закони – хоча вони й обмежують політичну дію з різних боків, передбачають певні санкції в обох смислах цього слова – і як міру того, що дозволяється нормами (законами), і як певні штрафні дії щодо порушників цих норм. Абсолютно зрозумілий й можливий тиск на цих порушників: він може бути як фізичним (арешт або ув'язнення), так і економічним (примусова втрата порушником власних коштів). Окремо можна розглядати порушення законодавства (правових норм) з боку самої держави. Іншими словами, виникає питання про штрафні санкції щодо самої держави. Справа у тому, що держава сама по собі не є трансцендентною силою, хоча, як зауважував А. де Токвіль у «Про демократію в Америці» [6], вона може бути зовнішньою силою щодо суспільства, тобто вона може відчуженою від суспільства. Державу представляють певні суб'єкти влади, які мають відповідати за порушення законодавства. Причому це може бути так, як це описував де Токвіль, тобто одна гілка влади має можливість впливати аж до санкцій на іншу.

Так Пан Кинхе, була усунута з посади президента Республіки Корея в результаті процедури імпичменту та засуджена за корупцію на 25 років позбавлення волі та оштрафована на 20 млрд. вон (\$16.2 млн.), щоправда приблизно через чотири роки президент Мун Чжеін її помилював. Проте, дещо подібне відбувається й при зміні суб'єктів влади. За конституцією Республіки Корея, президент обирається на п'ять років і лише на один термін. Отже, по закінченню цього терміну, він може бути засудженим, якщо для цього є підстави. Так у тієї ж Республіці Кореї президент Лі Мьонбак був засуджений до п'ятнадцяти років ув'язнення і штрафу 13 млрд. вон (\$ 11.4 млн.), а також конфіскації майна на 5,78 млрд. вон (\$ 5 млн.) за хабарництво через п'ять років по закінченню його президентського терміну. Тобто механізми відповідальності суб'єктів державної влади за порушення законодавства в процесі політичної

діяльності існують і використовуються.

Тут хочу пригадати всім відомий пасаж Т. Гоббса з «Левіафану», хоча у нього він і зустрічається неодноразово у різних працях, а саме: право – це свобода, насамперед свобода вибору (діяти або не діяти), в той час, як закон – обмеження цієї свободи, отже, поняття право та закону є фактично контрарними. В такому випадку, поняття правової держави не може зводитись до верховенства закону, бо і закон може порушувати права людини. Правова держава ґрунтується на верховенстві права над законом, закон має бути заснованим на праві, і вже після цього можна говорити про верховенство закону над владою. Зрозуміло, що попередні пасажі стосуються насамперед правової держави, хоча не виключено, що у процесі демократизації і становлення правової держави, суб'єкти влади в принципі мають відповідати за порушення правових норм. В такому випадку, закони (правові норми, а ще точніше – правила, хоча питання само є дискусійним, незважаючи на точні визначення цих трьох понять Е. Агацці [1]) є більшою або меншою мірою регулятором політичної дії.

Другим регулятором є мораль, про що писав Б. Рассел у вже згадуваній книзі. Проте, дія цього регулятора має принципово іншу природу, хоча й тут ми маємо справу із санкціями, але самі санкції мають зовсім інший характер. Український філософський енциклопедичний словник визначає мораль як «духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп». [3] На відміну від права, моральні норми не є загальнообов'язковими, хоча й видаються за такі. Згаданий словник стверджує, що регулятивні можливості моралі зростають у міру розширення її суб'єктного горизонту.

Ні для кого не є секретом, що конкретно-історичні форми прояву моралі можуть суперечити її загальнолюдським нормам. Те ж стосується й індивідуальної моральності. В решті решт все залежить від моменту збігу індивідуальних цінностей з цінностями конкретно-історичними або загальними. Той набір цінностей, яким керується індивід або певна група й визначає норми його поведінки. Регулятором є уявлення про належне, яке може відрізнятися у певних соціальних груп (індивідів – суб'єктів політики). Тому оцінювання, як суб'єктивного вираження цінності вирізняється розумінням належного. А це означає, що сама мораль не може бути абсолютним критерієм будь-якої, в тому числі й політичної дії.

Абсолютне духовне домінування релігійної свідомості у Середньовіччі, сприяло тому, що загально релігійні моральні норми були номінально критерієм політичної діяльності. Хоча можна відшукати подібну ідею ще в Аристотеля: у нього політика є практичним вираження етичних норм, і сам трактат «Політика» є безпосереднім практичним (якщо можна так сказати) продовженням його «Нікомахової етики». Мета політики –

загальне благо, яка повністю вписується в етичну проблематику. Проте чи можна дійсно досягнути загального блага? Питання риторичне. І проблема знов виникає у площині суб'єктивних оцінок в межах абстрактних цінностей. Чи можна вивести формулу добра? Згадаймо те оповідання, де біс Носач вчився творити добро, і кожного разу формула ніби мінялося – те що у попередньому випадку було добром, в іншому трактувалося як безумовне зло.

Суперечність інтересів суб'єкта політичної дії нормам релігійної моралі призвело до появи перших протополітичних партій – гібелінів та гвельфів. Врешті решт це вилилося у банальну боротьбу за владу між імператором Священної римської імперії та Папою римським. Вже у XVI ст. нездатність моралі бути загальним критерієм політичної діяльності оформлюється в теорію, яку ми бачимо у відомій книзі Нікколо Мак'явеллі «Державець». [2] Епоха Відродження поклала край всезагальній теоцентричності, запропонувавши дещо принципово нове: оцінка політичної діяльності виходить із самої цієї діяльності, а саме, з її результату. І як тільки мораль позбавилась власного предикату – релігійна, вона втратила свій абсолютний характер. Що ж таке політичний успіх? Це збіг поставленої мети з результатом політичної дії. Тобто, як це ні дивно, але критерій політичного успіху не виходить за межі політичної дії в найширшому розумінні цього поняття, а саме, враховуючи всі її (політичної дії) складові: мотивацію, вчинок й результат. Це зовсім не означає, що мораль зовсім не впливає на політику, просто вона остаточно припиняє дію головного критерію політичної діяльності. Бо, звичайно – це вже тривіальна істина – виборець більше довіряє доброчесній, моральній людині, тобто в умовах демократичного режиму вигідно виглядати моральним. «Так само важливо владареві давати приклад рідкісної чесноти...

Владаря шанують ще й тоді, коли він не лукавить у своїй ворожнечі або своїй дружбі...». [2]

Ну і зрозуміло, що таке ставлення до моральних чеснот не втрачає актуальності і зараз. Проте, у того ж автора можна побачити й іншу думку: «Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш. Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки». [2]

Чого бажає суб'єкт політики? Насамперед, влади. Владу необхідно здобути на виборах (не будемо тут розглядати різні екстремальні ситуації), які дійсно можуть бути чесними, проте, на деякі дрібні порушення не звертають уваги навіть міжнародні спостерігачі. Виникає

питання: «Чи дійсно всі порушення мають випадковий характер»? Вважаю, що тільки наївна людина може подібне припустити. Й якими мотивами він може користуватися? «Почуття або свідомість моральної доброти або гідності звинувачення власної поведінки, намірів або характеру разом з почуттям обов'язку чинити правильно або бути добрим»? [8] – бо саме так визначає поняття совісті Вебстеровський словник. Скоріше, суб'єкт політики буде задовольняти власні інтереси, а не звинувачувати власну поведінку. Врешті решт, останнє може, що цілком очікувано, призвести цього суб'єкта політики до поразки на виборах.

Свого часу достатньо цікаве визначення поняття «інтерес» надав проф. Ю. Осічнюк. Воно полягає у тому що інтерес інтерпретується як вираження залежності задоволення потреб людей від соціальних умов буття. [4] Врешті решт саме соціальні умови позначають ступінь задоволення потреб людиною. Певний соціальний статус говорить також й про міру можливостей задоволення потреб. А потреби, як відомо, можуть бути не тільки загальними, а й частковими, корпоративними, та індивідуальними. І в залежності від індивідуальних потреб та інтересів формується ціннісна шкала індивіда, її «моральний облік», тобто вибір певних норм і правил, якими людина керується у власному житті. У випадку суб'єкта політики можна казати й про політичну дію.

Якщо звернутися до іншого словника, то він трактує совість як «внутрішнє відчуття чи голос, які розглядаються як керівництво до правильності чи неправильності поведінки» [7]. Тільки проблема таким чином не вирішується – а, власне що політик буде вважати правильною поведінкою? Скоріше за все правильність поведінки визначається мірою збігу результатів політичної діяльності поставлених меті. І якщо мета досягнута, то совість має бути спокійною. Не будемо зараз аналізувати тезу А. Швейцера про чисту совість, тому що це зовсім про інше.

Те, що суб'єкт політичної дії лише показує наявність певних чеснот, яких він може й не мати, має своїм результатом те, що він й не буде дотримуватись їх після того, як вже набув владу. І знову він буде у повній згоді з власною совістю, а свої вчинки, які не відповідатимуть очікуванням його електорату буде виправдовувати або зовнішніми обставинами, або політичною доцільністю, яку буде дуже важко зрозуміти тим, хто не вариться у політичному казані, або ворожими діями своїх опонентів.

Отже, з точки зору одного індивіда, совість іншого не може бути обов'язковим критерієм дії останнього, якщо перший з них втягнутий у обрії дії другого. Якщо звернутись розуміння совісті (одне з найкращих на мій погляд) Віктора Франкла, то він відносить її до сфери ірраціонального, людина звертається до неї на інтуїтивному рівні, совість розгортає перед людиною зовсім інший світ, світ нездійсненого, а отже

вона постає в акті споглядання. Феномену совісті присвячено багато сторінок у В. Франкла, проте найбільш повно він розкриває її суть у книзі «Підсвідомий Бог». [10]

Отже, совість є у кожної людини, тільки інший не може на неї розраховувати, виходячи з міркувань власної безпеки, успіху, взагалі певної захищеності. В термінології М. Бубера, тут немає відношення Я – ТИ, замінюючись на Я – ВОНО.

Таким чином, совість, як Підсвідомий Бог, звичайно є однією з основ політичної дії, проте не у загально зрозумілому сенсі слова «совість». Людині, яка робить вчинки несумісні з певними загальнолюдськими або конкретно-історичними нормами моралі, ми не можемо сказати: «Безсовісна», бо це не буде відповідати дійсності. Совість, звичайно є, і В. Франкл взагалі вважав, що совість дана людині від народження. І совість як регулятор поведінки, за Франклом, може «помилятися». Це, виходячи з загальновизнаних цінностей. Отже, совість є достатньо дивним регулятором поведінки. Тим не менш, повного і абсолютного хаосу ми не бачимо у політичній дії як такої. На це є дві причини.

Перша – сфера права. Право є безумовним регулятором, проте для того, щоб цей регулятор працював, йому необхідні певні умови. Ними є певні системи правил, що примушують людину до певного типу дій. Ці правила можуть змінювати й певну суб'єктивну систему цінностей, «грати» на совість. Тут, щоправда, є одне «але», а саме, правила гри встановлюють ті, хто вже має владу. Отже приходимо до парадоксальної ситуації – обмежувати владу мають ті самі суб'єкти, які цю владу мають. І їх совість відрізняється від совісті «підвладних». Прорив цієї ситуації може бути тільки ззовні. Тобто ззовні держави має бути така сила, яка має встановити правила, завдяки яким можливо стримування влади самою владою, або стримування гілками влади одна одну.

Суспільство складається з двох сфер – сфери необхідності і сфери свободи. Абсолютно зрозуміло, що сфера необхідності – це держава. Необхідність – це і є держава, і водночас її покликання. Тільки держава має легальне (і легітимне!) право на примушування, на застосування сили. Про це писав ще І. Кант. Отже справжня держава – правова держава, яка силою має забезпечити право.

Інша сфера – сфера свободи, яка виражається у громадянській сфері, громадянському суспільстві. Взаємодія цих двох сфер створює політичний режим. На відміну від сфери необхідності, громадянське суспільство не бере участь у боротьбі за владу – воно здійснює на неї вплив. Саме ця сфера і є тією силою, що може примусити державу ухвалювати такі закони, створювати такі інституції, які саму ту державну владу обмежують. Зрозуміло, що громадянське суспільство для того, щоб здійснювати подібний вплив, само має бути інституційно оформленим. Найбільший вплив на державу та безпосередньо на суб'єктів влади

здійснюють організації (інститути) громадянського суспільства (ІГС). Більш за те, вони беруть участь й у нормотворчій діяльності держави, зокрема у «у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів... Участь ІГС у правозастосовчій діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- передачі повністю повноважень державних органів;
- передачі часткової повноважень державних органів;
- громадського контролю». [5]

З розвитком ІТ, з'явилися нові способи впливу на суб'єктів політичної дії, зокрема т. зв. культура скасування або скасувальництво. ««Скасувальництво»» є способом впливу суспільства на усталені порядки і має потенціал впливати на політику держави».<sup>1</sup> Скасувальництво відбувається у віртуальному просторі, що сприяє швидкості поширення інформації. Воно спрямовано, в основному на публічних осіб. Причому критерії відбору об'єктів «скасувальництва», за правилом, відсутні. Воно, незважаючи на видимість стихійності, серйозно впливає на статус об'єкта, іноді змушує відмовитись від власної посади «через поширення повідомлень у соціальних мережах реагують на неприйнятні для них дії публічних осіб і відповідно через «скасування» намагаються змінити ставлення суспільства до них». Саме такий вплив змушує суб'єктів влади до зміни певних ціннісних орієнтацій, до «пробудження совісті».

## Література

1. Агацці Е. Людина як предмет філософії.  
<https://gtmarket.ru/library/articles/5269> рос. мовою. (Дата звернення 27.02.2023).
2. Мак'явеллі Н. Державець // [https://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli\\_Niccolo/Derzhavets/](https://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets/) [Назва з екрана]. (Дата звернення 27.02.2023).
3. Мораль. – Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002.
4. Осічнюк Ю. В. Ідеал та діяльність (рос. мовою). К.: Вища школа, 1981.
5. Семьоркіна О.М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства // [https://minjust.gov.ua/m/str\\_33679](https://minjust.gov.ua/m/str_33679) (дата звернення 27.02.2023).
6. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці. – К., 1999.
7. Conscience // <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>
8. Conscience // Merriam-Webster. Dictionary // <https://www.merriam-webster.com/dictionary/conscience>

---

<sup>1</sup> Цікавий аналіз феномену «скасувальництва» наданий у неопублікованій статті В. Яцкевич «Політична складова феномену «скасувальництва». Рукопис. Саме матеріали цього рукопису я тут й використовую.